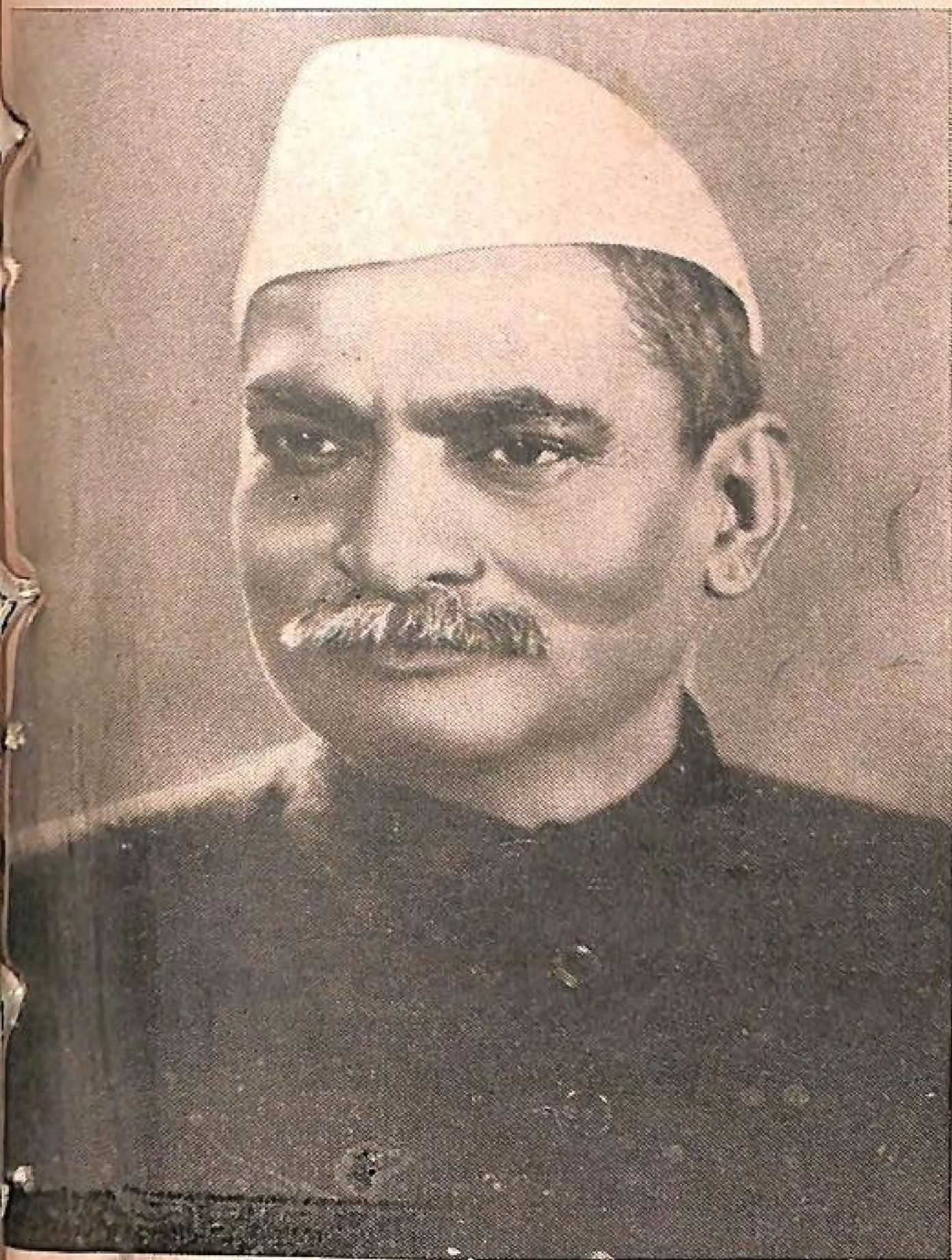

বাংলায় কণ্ঠধাৰ জীৱনীমালা

ডাঃ বাৰ্জেন্দ্ৰ প্ৰসাদ

বৰ্ণনা বুক ষ্টোৰ : বিহাৰাৰী : ডিব্ৰুগড়

60202

Kamrup
Barnagar H. E. School

মূল্য—১৬০ অনা

ডাঃ বাজেন্দ্র প্রসাদ

—০০০০০—

(অনুবাদক)

বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদ বিহারৰ গান্ধী নামে জনাজাত। যদিও তেওঁ গান্ধীৰ নিচিনা অষ্টমুখীয়া চুৰিয়া পিকা নাছিল তথাপি তেওঁৰ অন্তৰত সত্যতা নম্রতা আৰু সেৱাৰ আশাতীত ৰূপে আছিল। আতৰৰ পৰা তেওঁলৈ লক্ষ্য কৰিলে, তেওঁ এজন সাধাৰণ প্ৰকৃতিয়ক যেন অনুমান হয়। অপৰিচিত মানুহে তেওঁৰ বৈশিষ্ট্যৰ পৰা সাধাৰণ মানুহ বুলি ভাবে। তেওঁৰ অন্তৰত কি মহান গুণ নিহিত হৈ আছে তাক বাহ্যিক দৃষ্টিৰ পৰা অনুমান কৰিব নোৱাৰি।

শ্ৰী বাজেন্দ্র প্রসাদৰ জন্ম ১৮৮৪ চনত বিহাৰ প্ৰদেশৰ অন্তৰ্গত চাৰণ জিলাৰ জিৰাদেই নামে গাঁওত হৈছিল। তেওঁৰ পিতৃৰ নাম মুন্সী মহাদেবসহায় আছিল। তেওঁলোকৰ পূৰ্বৰ পুৰুষ কেবা জনেও বজাবৰ দেৱানৰ বিষয় বাব পাইছিল। মুন্সী মহাদেবসহায় বৰ সাধু প্ৰকৃতিৰ লোক আছিল। তেওঁ ছখীয়া-দৰিদ্ৰক সহায় কৰি আনন্দ লভিছিল। তেওঁ কবিতাজী চিকিৎসা কৰিছিল। দম্বলহীন মানুহৰ পৰা দৰবৰ বেচ নলৈছিল। তেওঁৰ পত্নীও এগৰাকী সৰল প্ৰকৃতিৰ তিৰোতা আছিল। তেওঁ পৰাপক্ষত আনৰ

উপকাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। মাকৰ প্ৰভাৱ বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদৰ ওপৰত পৰিছিল সেইকাৰণে বাল্যকালৰ পৰাই তেওঁৰ কাৰ্য্যত সেৱাতাব ফুটি উঠিছিল। মুন্সী মহাদেৱ সহায়ৰ দুজন পুত্ৰ আৰু তিনিজনী ছোৱালী আছিল বাজেন্দ্র প্ৰসাদ ভূমলীয়া আছিল বাবে তেওঁ অতিক মৰম পাইছিল। বুঢ়ীমাকৰ পৰা তেওঁ আটাইতকৈ বেচি মৰম পাইছিল।

বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদৰ ৬ বছৰ ৭ মাহ বয়স হওঁতে গাঁৱৰ এগৰাকী মৌলবীক তেওঁৰ শিক্ষক নিযুক্ত কৰা হয়। সেই সময়ত আজি কালিৰ দৰে হিন্দী আৰু উৰ্দুৰ ভিতৰত মতভেদ নাছিল সেইকাৰণে প্ৰায়বিলাক লৰাই উৰ্দুৰ সহায়েৰে প্ৰথমে অক্ষৰ জ্ঞান লাভ কৰিছিল। বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদক ফাৰ্চীৰ সহায়েৰে আখৰ চিনাকী কৰাইছিল। কিছুদিনৰ ভিতৰত তেওঁ অনেক ফাৰ্চী কিতাপ পঢ়ি শেষ কৰিলে। বাজেন্দ্র বাবুই লিখিছে যে—মৌলবী চাহাব ধেমালি প্ৰিয় লোক আছিল। বাজেন্দ্র বাবুৰ বলদেৱ সহায় নামে এগৰাকী দদায়েক আছিল। তেওঁ মাজে সময়ে মৌলবী চাহাবৰ লগত হাঁহি-ফুচুৰী কথা পাতি ধেমালি কৰিছিল। এই মৌলবী চাহাব ৭৮ মাহৰ পাচত অইন ঠাইলৈ যাব লগাত পৰে। যেতিয়া বাজেন্দ্র বাবুৰ ন বছৰ বয়স হ'ল তেতিয়া তেওঁক চপৰা ভিলাৰ কোনো এখন স্কুলত ভৰ্ত্তি কৰি দিয়া হ'ল। তেওঁৰ ককায়েকো তেই পঢ়িছিল। তেওঁৰ তীক্ষ্ণ বুদ্ধি আৰু সেই বয়সতে যুক্তি-পূৰ্ণ কথা দেখি প্ৰধান শিক্ষকে প্ৰথম বছৰত তেওঁক ডবল প্ৰমোচা দিছিল। কিছুদিনৰ

পাচত ককায়েকে এণ্ট্ৰেন্স পাচ কৰি পাটনালৈ পঢ়িবলৈ যায়। তেতিয়া বাজেন্দ্র প্ৰসাদ নবম মান শ্ৰেণীত আছিল। ১৯০২ চনত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ জৰীয়েতে এণ্ট্ৰেন্স পৰীক্ষা দি ১ম বিভাগত ১ম হৈ উত্তীৰ্ণ হয়। সেই সময়ত বঙ্গদেশ, অসম, বিহাৰ, উৰিষ্যা আৰু ব্ৰহ্মদেশ কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধীন আছিল। ওপৰত উল্লিখিত আটাই কেইখন প্ৰদেশৰ ভিতৰত তেওঁ ১ম বিভাগত ১ম হৈছিল। তেওঁৰ যোগ্যতাত মুগ্ধ হৈ বিশ্ববিদ্যালয়ে তেওঁক এটি কুৰি টকাৰ বৃত্তি আৰু এটি সোণৰ পদক দিছিল। ইংৰাজীত সকলোতকৈ বেচি নম্বৰ পোৱা বাবেও এটি দহটকীয়া বেলেগ বৃত্তি পাইছিল।

আগেয়ে কম বয়সতে লৰা-ছোৱালীবোৰৰ বিবাহ পাতিছিল। বিশেষকৈ নাতি-নাতিনীৰ বিয়া চাবলৈ বুঢ়ীমাকৰ বৰ হাবিয়াহ। প্ৰায় ১২ বছৰ বয়সত বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদক বিয়া কৰোৱাই দিয়ে। তেওঁৰ এই বিবাহ বৰ আড়ম্বৰ পূৰ্ণ ভাবে পতা হৈছিল। বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে তেওঁৰ জীৱন কাহিনীত বিবাহৰ মনোৰঞ্জন বিৱৰণ লিখিছে। ১৯০৩ চনত তেওঁ কলিকতা প্ৰেচিডেন্সী কলেজত ভৰ্ত্তি হয়। ১ম বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত ভৰ্ত্তি হোৱাৰ কিছুদিন পাচতে তেওঁক বেমাৰে আক্ৰমণ কৰে। প্ৰায় চাৰিমাহ কাল বেমাৰী অৱস্থাতে পৰি থাকিব লগীয়া হয়। গতিকে পঢ়াত বহুত ক্ষতি হয়। কিন্তু আৰোগ্য হোৱাৰ পাচত দুগুণ পৰিশ্ৰম কৰি সেই ক্ষতি পূৰণ কৰে। তেওঁ সেই সময়ত পায়জামা চাৰ্ট আৰু টুপী পিন্ধি কলেজলৈ গৈছিল। ধুনীয়া পোচাকেৰে গোভিত ছাত্ৰ

সকলৰ মাজত তেওঁৰ পোচাক দেখি ছাত্ৰ সকলে কনাকনি কৰিছিল।

কিন্তু তেওঁৰ যোগ্যতা দেখি কোনেও তেওঁক প্রকাশ্য ভাবে পোচাকৰ বিষয় কবলৈ সাহ নকৰিছিল। তেওঁ এফ, এ পঢ়া সময়ত দাস বাবু নামে তেওঁৰ হিতাকাঙ্ক্ষী অধ্যাপক এগৰাকীয়ে তেওঁক কলে, “তুমি এণ্টেন্স পৰীক্ষাত সৰ্ব্বপ্রথম হোৱা বাবে কিছুমান বঙ্গালী ছাত্ৰই এইবাৰ তোমাক পৰাজয় কৰিম বুলি প্রতিজ্ঞাবদ্ধ হৈছে,” এই কথা শুনি তেওঁ বৰ পৰিশ্রমেৰে পঢ়িবলৈ ধৰিলে। অৱশেষত এফ, এ, পৰিক্ষাত বিজ্ঞানৰ বাহিৰে অন্য সকলো বিষয়তে প্রথম স্থান লাভ কৰিলে। বি, এ পৰীক্ষাতো সুখ্যাতিৰে উত্তীৰ্ণ হয়।

১৯০৫ চনত ভাৰতৰ গৱৰ্ণৰে বঙ্গদেশক দুভাগ কৰিবলৈ স্থিৰ কৰে। তাৰ উদ্দেশ্য হৈছে—হিন্দু আৰু মুছলমানৰ মাজত অনৈক্যৰ সৃষ্টি কৰা। হিন্দু সকলে ঘোৰ আপত্তি জনাবলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ পৰিনাম স্বৰূপে ১৯০৫ চনত প্রতিবাদ জনাবলৈ বিৰাট জনতা গোট খালে। প্রত্যেকে স্বদেশী বস্তু ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ প্রতিজ্ঞা কৰিব লগা হ’ল। বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদৰ কাৰণে এই প্রতিজ্ঞা সহজ হ’ল। কাৰণ তেওঁ আগৰ পৰাই স্বদেশী বস্তু ব্যৱহাৰ কৰি আছিল। তেওঁ বিৰাট জনতাৰ মাজত প্রতিজ্ঞাবদ্ধ হ’ল। ইয়াৰ পাচত তেওঁ এম, এ আৰু ওকালতি পঢ়িবলৈ আবস্তু কৰিলে। সেই সময়ত পাটনাত বেলেগ হাইকোর্ট নাছিল। সেই কাৰণে তেওঁ মনে মনে ভাবি-

ছিল যে ওকালতি পাচ কৰাৰ পাচত কলিকতাতে স্থায়ী হিচাবে থাকিব লাগিব। ১৯০৩ চনত যি স্বদেশী আন্দোলন হৈছিল তাত বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদেও অংশ গ্ৰহন কৰিছিল। সেই সময়তে সতীশ বাবু নামে এগৰাকী বিদ্বান ভদ্রলোকে ডৌন চাইটি নামে এটি অনুস্থান আবস্তু কৰিছিল। ইয়াৰ বৈঠক সপ্তাহত দুবাৰকৈ বহিছিল। তাত শিক্ষা আৰু জ্ঞান সম্বন্ধীয় কথা আলোচনা হৈছিল। তাৰ সদস্য সকলে সপ্তাহত এবাৰকৈ অন্য অন্য বিষয়ৰ বক্তৃতা বিদ্বান সকলৰ পৰা শুনিবলৈ পাইছিল। এবাৰ সতীশ বাবুই গীতা সম্বন্ধে ভাষণ দি সেই বিষয়ে সকলো সদস্যকে নোট কৰিবলৈ কৈছিল। ভাষণ অন্ত হোৱাৰ পাচত তেওঁ সকলো সদস্যৰ নোট বহী নিজে লৈ যায় আৰু সেই নোট বোৰ চাবলৈ এগৰাকী বিদ্বান লোকৰ ওচৰলৈ পঠিয়াই দিয়ে। যি গৰাকী সদস্যই বেচি নম্বৰ পাইছিল তেওঁক পুৰস্কাৰ দিছিল। বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদে এনে পুৰস্কাৰ কেবা বাৰো লাভ কৰিছিল। ইয়াতেই তেওঁ সভা-সমিতিৰ নিয়ম কাৰণ বোৰ ভালকৈ বুজিবলৈ ধৰিলে আৰু অজানিত ভাবে তেওঁৰ অন্তৰত জন সেৱাৰ বীজ অঙ্কুৰিত হ’ল। এদিন তেওঁৰ অন্তৰত বিহাৰ প্রদেশৰ শিক্ষিত লোক সকল গোট খাই এটি অনুস্থান খোলাৰ ভাৱ খেলালে। এই কথাটো তেওঁৰ কিছুমান বন্ধুৰ আগত প্রকাশ কৰিলে। তেওঁলোকে আগ্ৰহেৰে সমর্থন কৰিলে। তাৰ পাচত পাটনালৈ গৈ কিছুমান বিদ্বান লোকৰ সৈতে এই বিষয়ে আলোচনা কৰিলে। তেওঁলোকেও আগ্ৰহেৰে সমর্থন কৰিলে।

অবশেষত পাটনার কলেজ প্রাঙ্গনত এখন বিবাট সমিতি আহ্বান কৰা হ'ল। তাৰ সভাপতি আছিল বিহাৰৰ প্ৰতিষ্ঠিত বিধান নেতা বাৰিষ্ঠাৰ চাইকুদ্দিন চাহাব। ইয়াৰ আগেয়ে সেই সময়ত ভাৰতৰ কোনো ঠাইত এনে ধৰনৰ বিবাট সভা হোৱা নাছিল আৰু তেতিয়ালৈকে বিহাৰত কংগ্ৰেচ সংগঠনো হোৱা নাছিল। বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদে সেই বিবাট সভাৰ পাচৰ পৰা অৰ্থাৎ ১৯০৬ চনৰ পৰা ১৯২০ চনলৈকে সৰ্বস্বসাধাৰণৰ সেৱা কৰি আহিছিল। তাৰ পাচত অসহযোগ আন্দোলন আৰম্ভ হোৱাত সেই সংগঠন শিথিল হৈ পৰে।

১৯০৮ চনত ঢালানাত কংগ্ৰেচৰ সভা আহ্বান কৰা হয়। বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদ স্বয়ং সেৱক হিচাবে কংগ্ৰেচত প্ৰবেশ কৰে সেই সময়ত কংগ্ৰেচত দুটা দল হৈছিল এদল নবম পন্থী আন দল উগ্ৰ পন্থী। নবম পন্থী কংগ্ৰেচৰ অন্তৰ্গত আৰু সাধাৰণ জনতা উগ্ৰপন্থীৰ অন্তৰ্গত আছিল। যেতিয়া সভা আৰম্ভ হ'ল তেতিয়া বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদে লক্ষ্য কৰিলে যে অধিকাংশ স্বয়ং সেৱকে নিজৰ নিজৰ কাম এৰি পেণ্ডেলৰ ভিতৰলৈ গৈ তাৰ কাৰ্য্য-কলাপ চাবলৈ ধৰিছে। কিন্তু তেওঁ নিজৰ ঠাইৰ পৰা নলৰিল। তেওঁ সেই সভাত মালব্যকী, সৰ্বোজনীন দেবী আৰু জিন্না চাহাবৰ বক্তৃতা প্ৰথম শুনে। ইয়াৰ পাচত বাক্যদাত হোৱা (১৯১১ চনত) কংগ্ৰেচত যোগ দিয়ে। সত্যতা আৰু ত্যাগৰ কাৰণে তেওঁৰ ক্ৰমে ক্ৰমে সন্মান বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। কিছুদিনৰ পাচত তেওঁ কোনো প্ৰকাৰে বিলাতলৈ গৈ

তেওঁৰ আই, চি, এচ পৰীক্ষা দিবলৈ মন কৰিলে। কিন্তু চৰকাৰী চাকৰী কৰিবলৈ ইচ্ছা নাছিল। এই কথাটো বিহাৰৰ এগৰাকী গণ্য মান্য ভদ্ৰ লোকে শুনি আনন্দ পালে আৰু তেওঁক বিলাতলৈ পঠাবৰ কাৰণে ধন সংগ্ৰহ কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু সেইসময়ত তেওঁৰ দেউতাকৰ বৰ টান বেমাৰ আছিল। গতিকে তেওঁৰ বিলাতলৈ যোৱা ন'হল। সেই ধনেৰে তেওঁৰ বন্ধু এগৰাকীক বিলাতলৈ পঠোৱা হ'ল। ইয়াৰ কেইদিনমান পাচতে তেওঁৰ দেউতাকে ইহ সংসাৰৰ পৰা বিদায় লয়।

দেউতাকৰ মৃত্যুৰ পাচত গৃহস্থালি কাৰ্য্যৰ সকলো ভাৰ ককায়েক বাবু মহেন্দ্ৰ প্রসাদৰ ওপৰত পৰিল। এনে অৱস্থাত তেওঁ ভাবিলে যে ককায়েকে ঘৰৰ যাবতীয় খৰছ চলোৱা টান হব। তেওঁ পৰীক্ষাত সদায় ১ম হৈ উত্তীৰ্ণ হোৱা বাবে বুড়ি পাইয়ে আছিল। তাৰ উপৰি আৰু অল্প টকা উপাৰ্জনৰ দিহা কৰিব পাৰিলে তেওঁৰ পঢ়া খৰছ চলাব পাৰিব। সেই বাবে টিউচন কৰিবলৈ মনস্থ কৰিলে। কিন্তু ককায়েকে এই কথাত আপত্তি জনালে। কাৰণ ককায়েক-ভায়েকৰ পৰস্পৰৰ ভিতৰত বৰ মিল আছিল। কি জানি টিউচন কৰিলে তেওঁৰ পঢ়াত ব্যাঘাত জন্মে। কিছুদিনৰ পাচত বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদে এম, এ পৰীক্ষা দিলে। কিন্তু দুখৰ বিষয় এইবাৰ তেওঁ প্ৰথম হব নোৱাৰিলে। কাৰণ দেউতাকৰ মৃত্যুৰ পাচৰ পৰা পঢ়া বিষয়ত আগৰ দৰে মনোযোগ নবহিছিল। এম, এ পাচ কৰি অধ্যাপকৰ কাৰণে মজুৰ কলেজলৈ এখন দৰ্খাস্ত দিলে।

এনে যোগ্যবান লোকৰ দৰ্শাস্ত পাই চেফ্ৰেটবীয়ে তেওঁৰ দৰ্শাস্ত মঞ্জুৰ কৰিলে। তেওঁ সেই কলেজত কিছুদিন চাকৰী কৰিলে হয়, কিন্তু ককায়েকে চাকৰী কৰাত ভাল নেপালে। তেওঁ ভায়েকক কলিকতালৈ গৈ ওকালতি পৰীক্ষা দিবলৈ কলে। তেওঁ ককায়েকক দেউতাকৰ তুল্য জ্ঞান কৰিছিল। কেতিয়াবা ককায়েকে টান কথা কলেও তলমূৰ কৰি আছিল। দুখৰ বিষয় আজি কালি কোনো ছাত্ৰ বা যুবকক যদি চাৰিজনৰ সন্মানৰ চকুৰে চায় তেন্তে তেওঁ নিজৰ পিতৃকো শ্রদ্ধা কৰিবলৈ এৰি দিয়ে। কিন্তু বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদ ইমান ডাঙৰ বিদ্বান হোৱা স্বত্বেও কেতিয়াবা ককায়েকে ডাবি ধমকি দিলেও তাৰ প্ৰত্যুত্তৰ নকৰিছিল। তেওঁৰ শিষ্টা চৰণত মুগ্ধ হৈ তেওঁক সকলোৱে সন্মানৰ চকুৰে চাইছিল।

মজুৰ কলেজত ৯১০ মাহ কাম কৰাৰ পাচত বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদে ১৯০৯ চনত পুনৰ কলিকতালৈ গ'ল তেওঁৰ ওকালতি কলেজৰ পঢ়িব লগীয়া বিষয় শেষ হৈ আছিল কেৱল পৰীক্ষা দিবলৈহে বাকী আছিল। সেই সময়ত বি-এল পৰীক্ষা হৈছিল। সেই পৰীক্ষাত তেওঁ সুখ্যাতিৰে উত্তীৰ্ণ হ'ল। দ্বিতীয় পৰীক্ষাৰ কাৰণে কোনো ডাঙৰ উকীলৰ ওচৰত কাম শিকিব লগাত পৰিল। সেই সময়ত খানবাহাদুৰ চৈয়দ চামচুল হুদা নামজাদা উকীল আছিল। তেওঁৰ ওচৰত কাম শিকা স্থিৰ কৰিলে। তেওঁৰ লগত আন এগৰাকী ভদ্ৰলোকেও কাম শিকিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। কোনো কোনোৱে ভাবে যে

এইখিনি সময় কোনো মতে কটাই এখন চাৰ্টিফিকেট পালেই হয় কিন্তু বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদ তেনে ভাব নাছিল। তেওঁ মনোযোগেৰে শিকিছিল যাতে সেই বিষয়ত পৈনত হব পাৰে। তেওঁ যিটো মেচত আছিল তাৰ পৰা খান চাহাবৰ ঘৰলৈ বহুত দূৰ। তথাপি সদায় বাতিপুৰা খান চাহাবৰ ঘৰলৈ আহি মনোযোগেৰে মোকদ্দমা সম্বন্ধীয় কাগজ পত্ৰ পঢ়িছিল। তেওঁৰ আগ্ৰহ আৰু পৰিশ্ৰম দেখি খানবাহাদুৰ চাহাবে তেওঁক তেওঁৰ ঘৰৰ এক অংশত থাকিবলৈ দিলে। বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদক নিজৰ ল'ৰাৰ দৰে মৰম কৰিছিল আৰু কছাৰীলৈ যাওঁতে নিজৰ গাড়ীত লৈ গৈছিল।

সেই সময়ত ভাৰতৰ স্বনাম ধন্য নেতা গোপাল কৃষ্ণ গোখলে বোম্বাইত ভাৰত সেৱক সমিতি নামে এটি অনুষ্ঠান আৰম্ভ কৰিছিল। তেওঁৰ উদ্দেশ্য আছিল ভাৰতৰ চোকা বুদ্ধিৰ যুবক সকলক একত্ৰিত কৰা। তেওঁ সাধাৰণ ভাবে হলেও সেই ডেকা সকলক দৰমহা দিছিল যাতে তেওঁ নিজৰ ঘৰ খন শান্তিৰে চলাব পাৰে আৰু সময়ে সময়ে দেশৰ কামো কৰিব পাৰে। ১৯১০ চনত তেওঁ এবাৰ কলিকতালৈ গৈছিল আৰু তেওঁৰ চিনাকী বাৰিষ্টাৰ শ্ৰীপৰমেশ্বৰ দয়াল ডাঙৰীয়াৰ হতুৱাই বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদক তেওঁৰ ওচৰলৈ মতালে। তেওঁ এই খবৰ পাই আচৰিত হ'ল যে গোখলে তেওঁৰ নাম কেনেকৈ জানিলে? বিহাৰ ছাত্ৰ-সম্মিলনৰ সময়ত বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদ সম্মিলনৰ মুখপাত স্বৰূপ আছিল। সেই সময়তে অনেক নেতাই

তেওঁৰ নাম জানিব পাৰিছিল। গোখেল ডাঙৰীয়াইও সেই সূত্ৰেৰেই তেওঁৰ নাম জানিব পাৰিছিল। যথাসময়ত তেওঁ গোখেল ডাঙৰীয়াৰ ওপৰত উপস্থিত হ'ল। গোখেল ডাঙৰীয়াই তেওঁক কলে, তোমাৰ ওকালতি ভালকৈ চলিব পাৰে, বৰ সুখেৰে জীৱন কটাবও পাৰিব পাৰা, ভোগৰ সামগ্ৰী হাতী-ঘোৰা-দোলা আদিও লব পাৰিব পাৰা কিন্তু দেশ-সেৱাৰ আহ্বান কিছুমান লৰাৰ ভাগ্যতহে ঘটে। তোমালোক পঢ়াত ভাল। সেই কাৰণে এই আহ্বান তোমাৰ ওপৰত তাক বেচি। মোৰ জীৱনতো এনে প্ৰশ্ন এসময়ত উঠিছিল। মই দুখীয়া মানুহৰ লৰা। মোৰ ওপৰত গোটেই ঘৰখনৰ আশা আছিল যে—মই পঢ়ি-শুনি জনাবুজা হলে টকা-পয়চা উপাৰ্জন কৰিম তেতিয়া গোটেই ঘৰখনৰ সুখ হব। মই যেতিয়া তেওঁলোকৰ আশাৰ ওপৰত বাগি কুঠাৰ মাৰি দেশ-সেৱাৰ ব্ৰত ললো তেতিয়া মোৰ ককাইদেৱে মোৰ প্ৰতি ইমান অসন্তুষ্ট হ'ল যে মোৰ লগত কথা পাতিবই এৰিলে। যেতিয়া মোৰ পৰা সেই বিষয়ে ভালকৈ জানিব পাৰিলে তেতিয়া আকৌ মোক মৰম কৰিব ধৰিলে। বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে মনোযোগেৰে গোখেল ডাঙৰীয়াৰ কথা শুনি আছিল। অৱশেষত তেওঁ তাৰত সেৱক সমিতিত নাম ভৰ্তি কৰি ওকালতিৰ বাকী অংশ সমাপ্ত কৰাত লাগি গ'ল। এই বছৰতে তেওঁৰ মাতৃ দেবীয়েও ইহ সংসাৰৰ পৰা বিদায় ললে। মাতৃ বিয়োগত তেওঁ মৰ্মান্তিক বেজাৰ পালে।

১৯১১ চনত তেওঁ কলিকতা হাইকোৰ্টত ওকালতি আৰম্ভ

কৰিলে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰীক্ষাত তেওঁ প্ৰথম হৈ থকা বাবে অধিকাংশ লোকেই তেওঁৰ নাম জানিছিল। তেওঁ উকীল হৈ কছাৰীলৈ অহাত তেওঁৰ মক্কেল বাঢ়িবলৈ ধৰিলে আৰু সেই অনুপাতে টকাও আমদানী হবলৈ ধৰিলে। প্ৰথম অৱস্থাত তেওঁৰ মক্কেল নিচেই কম আছিল কাৰণ চাহাব বাৰিষ্ঠাৰ আৰু বঙালী বাৰিষ্ঠাৰ সকলৰ পোচাকৰ তুলনাত তেওঁ এজন সাধাৰণ লোক বুলিহে বিবেচিত হৈছিল। বিশেষকৈ জজ বিলাকৰ জৰীয়েতে কিছুমান বাৰিষ্ঠাৰে মক্কেল হাত কৰিছিল। কিন্তু বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে আনৰ গাত ভেজা দি বা আনক খোচামোদ কৰি কাৰ্য্য সাধন কৰাতো ভাল নাপাইছিল। সেই সময়তে তেওঁ কলিকতা কলেজৰ অধ্যাপকৰ কামো কৰিছিল। ১৯১৬ চনত পাটনাত হাইকোৰ্ট স্থাপন হোৱাত তালৈ আহি তাত ওকালতি কৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ দুখীয়া কেবা জন ছাত্ৰক নিজৰ ঘৰত বাখি তেওঁলোকৰ সকলো খৰছ বহন কৰিছিল।

১৯১৪ চনত বঙ্গদেশ আৰু বিহাৰত ভয়ঙ্কৰ বান পানী হৈছিল। সেই বান পানীত পীড়িত হোৱা লোক সকলক তেওঁ দিন-ৰাতি ছেদ ভেদ নোহোৱাকৈ সেৱা-শুশ্ৰূষা কৰিছিল। ১৯১৬ চনত লক্ষ্ণৌত বহা কংগ্ৰেচ অধিবেশনত বিহাৰৰ কেইজন মান নেতাই মহাত্মা গান্ধীক কলে—আমাৰ প্ৰদেশৰ চম্পাৰণ জিলাত ইংৰাজ জমিদাৰ সকলে খেতিয়ক সকলৰ ওপৰত বৰ অত্যাচাৰ কৰিছে। আপুনি অনুগ্ৰহ পূৰ্বক সেই বিষয়ে এটি প্ৰস্তাৱ পাচ কৰক। মহাত্মা গান্ধীয়ে উত্তৰ দিলে,—যেতিয়ালৈকে মই নিজ

চকুৰে নেদেখো তেতিয়ালৈকে মই সেই বিষয়ে কোনো সিদ্ধান্ত কৰিব নোৱাৰো। ইতিমধ্যে বাবু ব্ৰজকিশোৰ নামে এগৰাকী নেতাই এই সম্বন্ধে এটি প্ৰস্তাৱ ডাঙি ধৰিলে আৰু ৰাজকুমাৰ গুৰু নামে এজন খেতিয়কে সেই প্ৰস্তাৱ সমৰ্থন কৰিলে। গুৰুৰ আগেয়ে কোনো খেতিয়কে কংগ্ৰেচত সেইদৰে কোনো কথা কবলৈ সাহ কৰা নাছিল। লক্ষ্মী কংগ্ৰেচৰ পাচত মহাত্মা কলিকতালৈ আহিছিল তাৰ পাচত বিহাৰলৈ আহি ইংৰাজৰ অত্যাচাৰৰ বিষয় বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদকে আদি কৰি আন আন নেতাসকলৰ লগত আলোচনা কৰে। ভৱশেষত বিহাৰৰ সকলো প্ৰধান নেতাক নিমন্ত্ৰণ জনাই এখন সভা আহ্বান কৰিলে। মহাত্মাই সকলোকে উদ্দেশ্য কৰি প্ৰশ্ন কৰিলে—যদি মোক ইংৰাজ চৰকাৰে গ্ৰেপ্তাৰ কৰে তেন্তে আপোনালোকে এই কাম এৰি দি মনে মনে বহি থাকিব নে জেললৈ যাব? এই প্ৰশ্ন শুনি প্ৰথম দিনা কোনোৱে একো নকলে। কাৰণ সেই সময়ত জেললৈ যোৱাতো সহজ কথা নাছিল। পিচ দিনা তেওঁলোকে কলে যদি আপোনাক জেললৈ নিয়ে তেন্তে আমি আমাৰ কাম পূৰ্ণ উদ্যমেৰে চলাই থাকিম চৰকাৰে বাধা দিলে আনিও জেললৈ যাম। তথাপি আমাৰ কামৰ পৰা আমি বিৰত নহম। এই কথা শুনি মহাত্মাই আনন্দ পালে আৰু লোক সকলক কেবাটা দলত বিভক্ত কৰিলে তাৰে এটা দলৰ নেতা বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদ আছিল। আন এটা দলৰ নেতা বয়োবৃদ্ধ বাৰিষ্ঠাৰ নজকলহক চাহাব আছিল।

তেওঁ সকলোতকৈ আগেয়ে জেল খাটিছিল। তেওঁ যেতিয়ালৈকে জীয়াই আছিল তেতিয়ালৈকে দেশ-সেৱা কামত প্ৰধান অংশ গ্ৰহণ কৰিছিল। চম্পাৰণ জিলাত মহাত্মাই বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদৰ সৈতে ঘূৰি পকি এটি হিচাব কৰি উলিয়াই দেখিলে যে—ইংৰাজ জমিদাৰে ২৪১২৫ হাজাৰ খেতিয়কৰ ওপৰত অত্যাচাৰ কৰিছে। প্ৰথমে ইংৰাজে মহাত্মাক গ্ৰেপ্তাৰ কৰিবলৈ বা তাৰ পৰা বাহিৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল কিন্তু যেতিয়া কৃতকাৰ্য্য হ'ব নোৱাৰিলে তেতিয়া উপায়হীন হৈ মহাত্মাৰ কথাৰে মানি ললে। মহাত্মা আৰু বাবু বাজেন্দ্র-প্ৰসাদে প্ৰায় এক লাখ খেতিয়কক ইংৰাজৰ অত্যাচাৰৰ পৰা বন্ধা কৰিলে। মহাত্মাই তেওঁৰ কৰ্ম-শক্তি দেখি মোহিত হৈছিল। তাৰ পাচত তেওঁ মহাত্মাৰ লগত কিছুদিন সবৰমতী আশ্ৰমত বাস কৰে। গুজৰাটৰ খেড়া জিলাৰ সত্যাগ্ৰহ আন্দোলনত বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে মহাত্মাৰ সৈতে কাম কৰি তেওঁৰ কাৰ্য্য দক্ষতা দেখুৱাইছিল।

দ্বিতীয় মহাযুদ্ধ অন্ত হোৱাৰ পাচত যেতিয়া ভাৰতীয় কংগ্ৰেচ চৰকাৰে ৰৌলট এক্টৰ বিৰুদ্ধে সত্যাগ্ৰহ কৰিবলৈ প্ৰস্তাৱ কৰিছিল তেতিয়া বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদেও সেই সত্যা-গ্ৰহৰ অংশ গ্ৰহণ কৰিছিল। মহাত্মাই সেই সময়ত সত্যাগ্ৰহৰ যি প্ৰতিজ্ঞাপত্ৰ প্ৰকাশ কৰিছিল সেই প্ৰতিজ্ঞাপত্ৰত বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদেও চহী কৰিছিল। এই সময়ত তেওঁ পাৰ্টনা হাইকোৰ্টৰ প্ৰধান উকীল সকলৰ ভিতৰৰ এগৰাকী আছিল।

তথাপি তেওঁৰ হাতত সমূলি ধন নাছিল। কাৰণ দুখীয়া ছাত্র সকলৰ যাবতীয় খৰছ বহন কৰোতে তেওঁৰ পুজি উদং হৈছিল। এনে অৱস্থাত সত্যাপ্ৰহত অংশ গ্ৰহন কৰিবলৈ সক্ষম কৰা কথাই প্ৰমান কৰে যে বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে দেশৰ কামৰ তুলনাত গৃহস্থালি কাৰ্য্য তুচ্ছ বুলি ভাবিছিল।

ৰোলট এক্টৰ নিৰোধিতা কৰা নহল কিন্তু কিছুদিনৰ পাচত অসহযোগ আন্দোলন আৰম্ভ হ'ল। বাজেন্দ্র প্ৰসাদে তৎক্ষণাত এই আন্দোলনত ঙ্গপিয়াই পৰিল। তেওঁৰ ব্যৱসায়ৰ ওপৰত পদাঘাত কৰি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ চিনেট ত্যাগপত্ৰ দিলে। ইস্তফা দিয়াৰ আগেয়ে তেওঁ চিনেটত এটি প্ৰস্তাৱ পাচ কৰাইছিল। সেই প্ৰস্তাৱটো হৈছে দশম মান শ্ৰেণীলৈকে ছাত্র-ছাত্রী সকলক নিজৰ মাতৃ-ভাষাৰে শিক্ষা দিব লাগে। অনেক এই প্ৰস্তাৱৰ বিৰোধিতা কৰিছিল কিন্তু বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদেই জয় লাভ কৰিলে। অসহযোগ আন্দোলনৰ সময়ত বাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা প্ৰচাৰ সকলোতকৈ বেচি বিহাৰ প্ৰদেশত হৈছিল। বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদৰ আশাশুধীয়া চেষ্টাতহে এই বিষয়ে সফলতা লাভ হৈছিল। প্ৰত্যেক বাষ্ট্ৰীয় আন্দোলনতে বিহাৰে প্ৰথমে অংশ গ্ৰহন কৰিছিল।

বাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা প্ৰচাৰৰ উপৰিও অন্য বচনাত্মক কাৰ্য্যৰ সঞ্চালনো বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে নিজৰ প্ৰদেশত বৰ সফলতাৰে কৰিছিল। মহাত্মাই ঘোষণা কৰি দিছিল যে যেতিয়া এচেম্বলি বা কাউন্সিলৰ বাচনি হয় তেতিয়া কোনেও ভোট নিদিয়া যেন।

বিহাৰত এই আদেশ আচৰিত ভাবে পালন কৰা হৈছিল। কোনো কোনো ভোট দিয়া ঠাইত এগ ভোটেই হোৱা নাছিল। এইদৰে যেতিয়া মহাত্মাই আদালতৰ বহিষ্কাৰৰ কথা কলে তেতিয়া আদালতত এনেভাবে জনশূণ্য হৈছিল যে জজসকলে অকলে অকলে বহি কাল কটাব লগাত পৰিছিল। যেতিয়া যতৰ আক খন্দৰৰ প্ৰশ্ন উঠিল তেতিয়া বিহাৰৰ প্ৰত্যেক গাঁওত পূৰ্ণ উদ্যমেৰে সূতা কটা কাম আৰম্ভ হ'ল। যেতিয়া মহাত্মাই তিলক স্বৰাজ্য ফণ্ডলৈ এক কোটি টকাৰ আবেদন জনালে তেতিয়া বিহাৰতে সকলোতকৈ বেচি টান্ডা উঠিছিল। বাগীৰাল বস্তু বৰ্জ্জন সম্বন্ধেও সফলতা লাভ কৰিছিল। কিছুদিনৰ পাচত যেতিয়া সামূহিক ভাবে সত্য-প্ৰহ কৰিবলৈ স্থিৰ কৰিলে তেতিয়া বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদেও বিহাৰক সাজু কৰাত লাগি গ'ল। তেওঁ নিজক স্বয়ংসেৱক বুলি ঘোষণা কৰিলে। সেই সময়ত বিহাৰৰ বহুত কাৰ্য্যকৰ্ত্তা গ্ৰেপ্তাৰ হ'ল। বহুত চেষ্টা কৰিও তেওঁক গ্ৰেপ্তাৰ কৰিব নোৱাৰিলে ইতিমধ্যে তেওঁক স্বয়ংসেৱক দলক সেই সম্বন্ধীয় শিক্ষা দি শিক্ষিত কৰি ললে। এই সময়তে তেওঁ গোটেই ভাৰতত জনাজাত হৈ পৰে আৰু বিহাৰ বাসীয়ে তেওঁক ঘৰে ঘৰে পূজা কৰিবলৈ ধৰিলে।

অসহযোগ আন্দোলন যেতিয়ালৈকে চলি আছিল তেতিয়ালৈকে মহাত্মাক গ্ৰেপ্তাৰ কৰিবলৈ ইংৰাজ চৰকাৰৰ সাহ জন্মা নাছিল। আন্দোলনে শাম কটাৰ পাছত ১৯২২ চনৰ মাৰ্চ

মাহৰ ১০ তাৰিখে মহাত্মাক গ্ৰেপ্তাৰ কৰে। মহাত্মাই জেললৈ যাওঁতে স্বয়ংসেৱক সকলক বচনাত্মক কাৰ্য্য পূৰ্ণ উত্তমৰে চলাই থাকিবলৈ আদেশ দি যায়। এই সময়তে তেওঁৰ ছবছৰ কাৰাদণ্ড হয়। কিছুমান নেতাই বচনাত্মক কাৰ্য্যৰ লগে লগে কাউন্সিললৈ গৈ চৰকাৰৰ সগত যুজ কৰিবলৈ স্থিৰ কৰিলে। কিন্তু এই বিষয়ে বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে অসম্মতি প্ৰকাশ কৰাত কংগ্ৰেচত ছটা দল হ'ল। বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদৰ দলৰ ভিতৰত চৰ্দাৰ বল্লভ ভাই পেটেল, শ্ৰীৰাজ-গোপালাচাৰ্য্য আৰু জমুনালাল বাজাজ আদি নেতাসকল আছিল। ইয়াৰ কিছুদিন পাচত গয়াত নিখিল ভাৰতীয় কংগ্ৰেচ অধিবেশন বহে। এই অধিবেশনত বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে বহুত পৰিশ্ৰম কৰে। অধিবেশন বহাৰ কিছুদিন আগেয়ে তেওঁ পণ্ডিত মালব্যজীৰ সৈতে অসম পৰিভ্ৰমণ কৰি আহে। অসমৰ অধিকাংশ লোকৰ ঘৰ খেৰেৰে তৈয়াৰী। কংগ্ৰেচ অফিচ বিলাকো খেৰৰ আছিল। চৰকাৰৰ আদেশত সেই ঘৰবোৰত পুলিচে জুই লগাই দিছিল। বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে অসমৰ গাওঁবোৰলৈ গৈ গাওঁবাসী সকলক উদ্গনি দিছিল যাতে তেওঁলোক পুলিচৰ অত্যাচাৰতো হতাশ নহয়। তেওঁ গাওঁবোৰলৈ বহুত কষ্টেৰে খোজ কাঢ়ি গৈছিল। তেওঁ গাওঁলৈ যোৱাত গাওঁৰ লোক সকলে বৰ আনন্দ পাইছিল আৰু অন্তৰত বল পাইছিল।

ইয়াৰ পাচত বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে গয়াত বহা কংগ্ৰেচ

অধিবেশনত উপস্থিত হৈ নিজৰ পক্ষ সমৰ্থন কৰিবলৈ যুক্তিপূৰ্ণ ভাষণ দিলে। যি দলে কাউন্সিললৈ যোৱা প্ৰস্তাৱ দিছিল তেওঁলোকে কংগ্ৰেচত নিজৰ পদ ইস্তফা দিলে। এতিয়া কংগ্ৰেচত গান্ধীজীৰ আদৰ্শ মানি চলা লোকসকল থাকিল। বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদ নিখিল ভাৰতীয় কংগ্ৰেচ কমিটীৰ প্ৰধান মন্ত্ৰী নিৰ্বাচিত হ'ল। শেষত যি সকলে ইস্তফা দি কংগ্ৰেচৰ পৰা আতৰি গৈছিল তেওঁলোককো পুনৰ কংগ্ৰেচত লোৱা হ'ল। ১৯২৪ চনত চৰকাৰে গান্ধীজীক জেলৰ পৰা মুক্তি দিলে। তেওঁ জেলৰ পৰা মুক্তি পায়েই আকৌ কংগ্ৰেচৰ কামত মনোযোগেৰে লাগি গ'ল। বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদেও মহাত্মাৰ লগত আলোচনা কৰি নিজৰ প্ৰদেশত খন্দৰ প্ৰচলন কাৰ্য্যত লাগি গ'ল। কিছুদিনৰ পাচত গোটেই দেশত খন্দৰৰ কাম সংগঠিত ভাৱে চলাবলৈ মহাত্মাই নিখিল ভাৰতীয় চৰ্খা সঙ্ঘ স্থাপন কৰিলে। এই সঙ্ঘৰ এটি শাখা বিহাৰত খোলা হ'ল আৰু বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদক ইয়াৰ সভাপতি পাতিলে। এই সময়তে তেওঁ বিহাৰৰ বাহিৰেও মাদ্ৰাজ প্ৰদেশতো খন্দৰৰ কাৰ্য্য কৰিছিলগৈ। এই সময়ত তেওঁ যি কাম কৰিছিল তাৰ প্ৰশংসা মহাত্মাই নিজৰ বাতৰি কাকত ইয়ং ইণ্ডিয়াত বৰ্ণনা কৰিছে।

১৯২৪ চনত বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদ পাৰ্টিনা মিউনিচিপ্যাল বোৰ্ডৰ সভাপতি নিৰ্বাচিত হয়। তেওঁ এই পদ এই কাৰণেই গ্ৰহণ কৰিছিল যে তেওঁ সেই সময়লৈকে ভাবিছিল যে ডিষ্ট্ৰিক্ট বোৰ্ডৰ দ্বাৰা দেশৰ যথেষ্ট কাম কৰিব পাৰি। কিন্তু অলপ

দিনৰ ভিতৰতে তেওঁৰ এই ধাৰণা পৰিবৰ্ত্তন কৰিব লগা হ'ল তেওঁ এই কাম মনোবোগেৰে কৰিছিল। পিচত দেখিলে যে তাত কোনো লাভ নাই। সেইকাৰণে সভাপতি পদ ইস্তফা দিলে। সেই সময়ত তেওঁ অনেক অনুষ্ঠানত জড়িত আছিল। মাদ্ৰাজৰ কোকনত নগৰত নিখিল ভাৰতীয় হিন্দী সাহিত্য সন্মিলনৰ যি বিৰাট সভা হৈছিল তেওঁ তাৰো সভাপতি নিৰ্ব্বাচিত হৈছিল। তেওঁ দাৰভদ্ৰাত হোৱা বিহাৰ প্রান্তীয় সাহিত্য সন্মিলনৰ সভাপতি আৰু যুক্ত প্রান্তীয় সাহিত্য সন্মিলনৰ সভাপতিও হৈছিল। ইয়াৰ উপৰিও কায়স্থ সন্মিলনৰ অধ্যক্ষ হৈ কায়স্থ সনাজসংস্কাৰৰ কাৰণে বথেষ্ট চেঠা কৰিছিল।

বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদে ১৯২৭ চনত লক্ষ্মীনাথ বসুৰ কন্যা অশোকৰ কন্যা সজ্জা মিত্ৰাই বোৱা বোধিবৃক্ষৰ (অনুৰাধা পুষ্প) তলত জলি থকা দীপশিখা চাবলৈ যায়। সেই দীপশিখা হাজাৰ বছৰৰ পৰা আজিও একেদৰে জলি আছে। এই দীপশিখা তেওঁ একেবাহে বহুত সময়লৈকে চাই থাকে আৰু অন্তৰৰ আশ্ৰয় নিবেদন কৰে। ইয়াৰ পাচত তেওঁ এটি মোকদ্দমাৰ কামত ইংলণ্ডলৈ যাব লগাত পৰে। এই মোকদ্দমাটো অসহযোগ আন্দোলনৰ আগেয়ে লোৱা। সেই মোকদ্দমাটোৰ বিষয়ে এতিয়া প্ৰিভি কাউন্সিলত আপীল কৰিছে। সেই মোকদ্দমা সংক্ৰান্ত সকলো কথা তেওঁৰ জনা আছিল আৰু আগেয়ে তেওঁ কৈ থৈছিল যে যদি মোকদ্দমাটো বিলাতলৈ যাব লগাত পৰে তেন্তে মই সেই বিষয়ে সহায় কৰিম। সেই কাৰণে

তেওঁ ওকালতি ত্যাগ কৰা স্বেচ্ছা এই বিষয়ে যাব লগাত পৰিল। মাৰ্চৰ ৭ তাৰিখে কৈচৰ হিন্দ নামে এখন জাহাজত বোম্বাইৰ পৰা ইংলণ্ডলৈ যাত্ৰা কৰিলে। যেতিয়া মিচৰ পালেগৈ তেওঁ তাত নামি তাৰ ৰাজধানী কাইৰো নগৰৰ দৃশ্য চায়, তাৰ পাচত ২৪ মাৰ্চত ইংলণ্ড পালেগৈ। ইংলণ্ডৰ লোকসকল বাতিপূৰা পলমকৈ উঠা অভ্যাস আছিল। কাৰণ সেই সময়ত তাত বৰ ঠাণ্ডা আছিল। তথাপি তেওঁ নিজৰ অভ্যাস এৰা নাছিল। নিচেই বাতি পূৰাতে উঠি স্নান কৰি জা-জলপান খাই পুস্তকালয়লৈ গৈছিল আৰু মোকদ্দমা সন্দৰ্ভীয় কিতাপ পত্ৰ পঢ়িছিল। অৱশেষত সেই মোকদ্দমাটো মিতনাত হৈছিল।

কিছুদিনৰ পাচত তেওঁ আষ্ট্ৰেলিয়া নামে ঠাইত হোৱা কংগ্ৰেচ সন্মিলনলৈ যায়। তাৰ লোকসকলে যেতিয়া তেওঁক মহাত্মাৰ সঙ্গী বুলি জানিব পাৰিলে তেতিয়া তেওঁক সাদৰ-সম্ভাষণ জনালে। তেওঁ তাৰ লোকসকলক সত্যাৰ্থ সম্বন্ধে নানা কথা আৰু মহাত্মাৰ উদ্দেশ্য আদি বৰ্ণনা কৰিলে। এই সন্মিলনত এইটো সিদ্ধান্ত হ'ল যে—ইয়াত যি সকল উপস্থিত আছে সেই সকলে বেন নগৰলৈ গৈ এইবোৰ কথা প্ৰচাৰ কৰে। ইয়াৰ মন্তানুযায়ী বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদ এটজ নগৰলৈ গ'ল। তাত মহাত্মাৰ এগৰাকী বন্ধু আছিল। তেওঁ তালৈ গৈ এখন সভা আহ্বান কৰিলে। তাৰ কিছুমান লোক আহি তেওঁক আক্ৰমণ কৰি মাৰ পিট লগালে। বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদ তেজৰে ৰাঙলি হ'ল। তাৰ পাচত তেওঁ চুইজাৰলণ্ডলৈ গৈ

ফ্রান্সৰ বিখ্যাত লিখক বোম্বোণাৰ লগত সাক্ষাত কৰে।
তেওঁ মহাত্মা গান্ধীৰ বিষয়ে এখন সুন্দৰ কিতাপ লিখিছিল।
বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদে চুইজাৰলণ্ডৰ এখন দোকানত কেবুল হাতে
বোৱা কাপোৰহে দেখিলে। সেই দোকানৰ মালিক এজনী
ছোৱালী আছিল। তেওঁ গান্ধীজী সম্বন্ধীয় বহুত কিতাপ
পঢ়িছিল আৰু যতঃত সূতা কাটিছিল। এই যাত্ৰাতে তেওঁ
জাৰ্মানী আৰু ইটালীলৈ গৈ তাৰ সভা-সমিতিত ভাষণ দিছিল।

তেওঁ বিদেশৰ পৰা যেতিয়া ঘূৰি আহি ভাৰত পায়হি
তেতিয়া কংগ্ৰেছে চাইমন কমিশন বৰ্জন নীতি অৱলম্বন কৰিছিল।
তেওঁ বিহাৰতো সম্পূৰ্ণৰূপে চাইমন কমিশনক বয়কট কৰাত
লাগি গ'ল। যিদিনা চাইমন কমিশন পাটনালৈ আহিব
লগীয়া আছিল তাৰ এদিন আগেয়ে বিহাৰৰ পুলিচ বিভাগৰ
ইন্সপেক্টৰ জেনেৰেল আহি বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদৰ লগত সাক্ষাত
কৰে আৰু তেওঁক এইবুলি অনুৰোধ কৰে—“আপুনি চাইমন
কমিশনৰ বিৰুদ্ধে যি শোভাযাত্ৰা বাহিৰ কৰিব তাত যেন
গোলমাল নহয়।” বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদে সেই কথাত অসম্মতি
প্ৰকাশ কৰিলে। তাৰ পাচত ইন্সপেক্টৰ জেনেৰেলে আকৌ
কলে বাক, যি সকলে চাইমন কমিশনৰ বিৰোধী তেওঁলোক
এফালে থাকিব আৰু যি সকলে কমিশন স্বাগত কৰিবলৈ আহে
তেওঁলোকে আনফালে থাকিব। বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদে এই
কথাত সম্মতি প্ৰকাশ কৰিলে। পিচদিনাখন প্ৰায় ত্ৰিশ হাজাৰ
লোকে ক'লা পতাকা হাতত লৈ কমিশনৰ বিৰোধিতা কৰিবলৈ

আছিল। কমিশনক সম্ভাষণ জনাবলৈ অহা কলিঙিটো ইয়াৰ
ভিৰল লোকহে আছিল। এইসকল চৰকাৰী চাকৰিয়াল
আছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা বুজিব পাৰি যে পাটনাৰ জনতা
কংগ্ৰেচক কলীয়াহে আছিল। কমিশনক বয়কট কৰাৰ পাচত
বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদ ব্ৰহ্মদেশলৈ গৈ তাত যি ঠাইত বিহাৰৰ
খেতিয়কসকল আছিল সেই ঠাই চাবলৈ গৈ দেখে যে খেতিয়ক
সকলৰ বৰ দুৰৱস্থা। তেওঁ তালৈ যোৱাৰ পৰা খেতিয়ক
সকলৰ বৰ উপকাৰ হৈছিল।

ইয়াৰ পাচত তেওঁ সবৰমতী আশ্ৰমলৈ গৈ মহাত্মাৰে সৈতে
লোন আইন ভঙ্গ সম্বন্ধে আলোচনা কৰে। তাৰ পৰা ঘূৰি
আহি বিহাৰৰ লোকসকলক উদগনি দিয়ে। ইতিমধ্যে শ্ৰীজহৰ
লাল নেহেৰুক বিহাৰলৈ মাতি পঠিয়ায়। নেহেৰু অহাত
বিহাৰ বাসীৰ উৎসাহ দুগুনে বাঢ়িল আৰু তেওঁলোকে লোন আইন
ভঙ্গ কৰাত লাগি গ'ল। আইন ভঙ্গকাৰী সকলক চৰকাৰে গ্ৰেপ্তাৰ
কৰিবলৈ ধৰাত দলে দলে আহি হাঁহিগুখে ধৰা দিবলৈ ধৰিলে।
চৰকাৰেও মহা সমস্ৰাত পৰিল। ইমানবোৰ বন্দীক বাহিৰ
ক'ত আৰু তেওঁলোকৰ খৰছ বহন কৰা জানো সাধাৰণ কথা?
সেইবাবে চৰকাৰেও এই বিষয়ে শিথিলতা অৱলম্বন কৰিলে।
ইয়াৰ পাচত বিলাতী কাপোৰ বৰ্জন আৰু বাগিয়াল বস্ত্ৰ বৰ্জন
সম্বন্ধে পিকেটিং কৰিবলৈ ধৰিলে। এই কামত ধনী মহিলা
সকলেও অংশ গ্ৰহণ কৰিছিল। বিহাৰৰ সকলো গাওঁ-
বিলাকেও এই দুই বিষয়ত সফলতা লাভ কৰিছিল।

এই সত্যাপ্রহত বিহাৰত প্ৰায় এহেজাৰ বন্দী হৈছিল। কিন্তু এতিয়ালৈকে বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদক বন্দী কৰা নাছিল। তেওঁ যেতিয়া ১৯৩০ চনৰ জুলাই মাহত ছাপৰা জিলালৈ গৈছিল, তেতিয়া তেওঁক গ্ৰেপ্তাৰ কৰে আৰু ছয় মাহৰ সশ্রম কাৰাদণ্ড বিহে। তেওঁক হাজৰিবাগ জেলত ৰাখিছিল। এই সময়ত বহুত নেতা এই জেলত আছিল। গতিকে তেওঁ তেওঁৰ বন্ধুৰ লগত সাক্ষাত লাভ কৰিবলৈ সুবিধা পাইছিল। সেই বছৰতে ডিচেম্বৰ মাহত তেওঁ জেলৰ পৰা মুক্তি পালে। সেই সময়ে পণ্ডিত মতিলাল নেহেৰুও জেলৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰিছিল। নেহেৰু অসুস্থ আছিল। আন্দোলনৰ গধুৰ দায়িত্ব তেওঁৰ ওপৰত আছিল। বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে তেওঁক কামত সহায় কৰিছিল।

১৯৩১ চনত গান্ধী-আৰইন চুক্তি হ'ল। মহাত্মাই ঘূৰণীয়া মেজৰ মেলত যোগ দিবলৈ ল'ওনলৈ গ'ল। বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদেও বিহাৰলৈ গৈ যাতে সৰ্ত্তবোৰ সম্পূৰ্ণৰূপে পালন কৰিব পাৰে তাৰ বাবে চেষ্টা কৰিবলৈ ধৰিলে। সৰ্ত্তবোৰ পালন কৰা সহজ নাছিল। কিন্তু বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদৰ যত্নত কংগ্ৰেচৰ সকলো কাম সুচাৰুৰূপে হৈছিল। মহাত্মা খালি হাতেৰে বিলাতৰ পৰা আহিল। দেশৰ নেতাসকলে মহাত্মাৰ লগত সাক্ষাতৰ কাৰণে বোম্বেলৈ ৰাওনা হ'ল। চৰকাৰে কিছুমান নেতাক বাটতে গ্ৰেপ্তাৰ কৰিলে। বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে

কোনো বকমে বোম্বেলৈ পালেগৈ আৰু মহাত্মাৰ আশীৰ্বাদ লৈ ওৱাকিং কমিটিৰ বৈথকত এখন আচনি তৈয়াৰ কৰি বিহাৰলৈ উভতি আহিল। বিহাৰত উপস্থিত হোৱা মাত্ৰেই খবৰ পালে যে—মহাত্মা, পেটেল আদি নেতাসকলক চৰকাৰে গ্ৰেপ্তাৰ কৰিছে আৰু অতি সোনকালে বিহাৰী সকলক গ্ৰেপ্তাৰ কৰিব। বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে এই খবৰ পালেই অতি সোনকালে লগৰীয়া বিলাকক গোট খুৱাই এখন প্ৰোগ্ৰাম তৈয়াৰ কৰিলে। প্ৰোগ্ৰাম তৈয়াৰ হোৱাৰ লগে লগে পুলিচে চাৰিওফালে বেৰি ধৰিলে আৰু বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদৰে সৈতে তেওঁৰ সঙ্গীসকলক গ্ৰেপ্তাৰ কৰিলে। তেওঁক পুনৰ ছয় মাহ জেল দিয়াৰ স্থিৰ কৰি হাজৰিবাগ জেললৈ পঠিয়াই দিলে।

১৯৩৩ চনৰ জুলাই মাহত বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদ টান বেমাৰত বিপন্ন। এবাৰ 'এঘণ্টা' পৰ্য্যন্ত অচেতন হৈ পৰি আছিল। কথমপিহে চেতনা লাভ কৰিছিল। তেওঁ যেতিয়া দুমাহ পৰ্য্যন্ত বেমাৰত পৰি থাকিব লগা হৈছিল তেতিয়া তেওঁক পাটনা জেললৈ পঠিওৱা হয়। তাৰ পাচত পাটনাৰ হস্পিতালত চিকিৎসাৰ কাৰণে পঠোৱা হয়। ইতিমধ্যে কোনোবাই মিছা ৰিপোৰ্ট এখন দি চৰকাৰক জনালে যে—তেওঁ হস্পিতালৰ পৰা আন্দোলনৰ কাৰণে খবৰ পঠাইছে। চৰকাৰে এই কথাত বিশ্বাস কৰি তেওঁক বাকীপুৰ জেললৈ পঠালে। সেই জেলত তেওঁৰ অৱস্থা অতি শোচনীয় হৈ পৰিল। সেই কাৰণে তেওঁৰ পুনৰ চিকিৎসাৰ কাৰণে হস্পিতাললৈ

পঠাই দিলে। তাত অবস্থা আক বেয়া হোৱাত তেওঁক জেনন পৰা মুক্তি দিলে।

যেতিয়া তেওঁ হস্পিতলত আছিল সেই সময় বিহাৰত ডাঙৰ ভূমিকম্প হয়। যিটো হস্পিতলত তেওঁ আছিল ভূমিকম্পৰ ফলত সেই হস্পিতলৰ কিছু অংশ ভাঙি পৰে, কিন্তু কাৰো অনিষ্ট হোৱা নাছিল। তেওঁ জানিব পাৰিলে যে এই ভূমিকম্পৰ পৰা বিহাৰৰ বহুত অনিষ্ট হৈছে। তেওঁ চৰকাৰক আবেদন জনালে চৰকাৰে যেন তেওঁক ভূমিকম্প পীড়িত লোক সকলক সহায় কৰিবলৈ সুবিধা দিয়ে। চৰকাৰে ভাৰি চিন্তি তিনি দিনৰ পাচত তেওঁক মুক্তি দিলে। তেওঁৰ যত্নত পীড়িত লোক সকলৰ সেৱাৰ অৰ্থে চাৰিওফালৰ পৰা টকা, বয়-বস্তু আদি আহিবলৈ ধৰিলে। স্বচ্ছাসেৱক দলে এনে এগৰাকী নেতা পাই নিজৰ জীৱনক তুচ্ছ ভাৰি কাম কৰিবলৈ ধৰিলে। কিছুদিনৰ পাচত মহাত্মা আক জমুনালাল বাজাজো বিহাৰী সকলক সেৱা কৰিবলৈ আহিল। শ্ৰীজৱহৰলালো সেৱাৰ কাৰণে আহিছিল, কিন্তু চৰকাৰে তেওঁক গ্ৰেপ্তাৰ কৰিলে। সেই সময়ত কংগ্ৰেচৰ পক্ষৰ পৰা যি সকলে ভূমিকম্প পীড়িত লোক সকলৰ সেৱা-শুশ্ৰূষা কৰিছিল তেওঁলোকৰ দৈনিক খৰছ মাত্ৰ দুঅনা-কৈহে দিয়া হৈছিল। বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদে বেমাৰী অৱস্থাবে যি ধৰণৰ কাম কৰিছিল তাকে দেখি লোক সকল আচৰিত হৈছিল। এই ভূমিকম্পৰ কিছুদিনৰ পাচতে বাবু বাজেন্দ্র প্রসাদৰ ককায়েকৰ মৃত্যু হৈছিল। ভূমিকম্প পীড়িত লোকসকলৰ উদ্ধাৰৰ

অৰ্থে তেওঁ যি কাৰ্য্য নিপুনতা আক মহান আদৰ্শ দেখুৱালে তাত মুগ্ধ হৈ নেতাসকলে আলোচনা কৰি তেওঁক কংগ্ৰেচ সভাপতিৰ আসনত বহুৱাবলৈ স্থিৰ কৰিলে।

ভাৰতৰ এইটো সকলোতকৈ ডাঙৰ সন্মান। এই আচনি অনুযায়ী ১৯৩৪ চনত বোম্বাইৰ চালনা অধিবেশনত তেওঁক সভাপতি নিৰ্বাচিত কৰিলে। যিবিলাক আনিয়েদি শোভাযাত্ৰা বাহিৰ হৈছিল তাৰ দুয়ো দাঁতি সুন্দৰভাবে সজ্জিত কৰা হৈছিল, গায়ে গায়ে সোন-ৰূপৰ তোৰণ নিশ্চয় কৰা হৈছিল। তেওঁ এই অধিবেশনৰ সভাপতি হৈ এনে সূচাকৰূপে সভাৰ যাবতীয় কাৰ্য্য সমাধা কৰিলে যে দাৰ্শনিক সকলে তৰ্ধ মানিলে। তেওঁৰ হস্তত খং, বাগ, অভিমান, আদি নাই। তেওঁ সাধাৰণ স্বচ্ছাসেৱকৰ পৰা আবন্ত কৰি ডাঙৰ ডাঙৰ নেতাসকলৰ লগত প্ৰাৰ্থক্য বোধ নকৰি কথা-বতৰা পাতে বা কাম কৰে।

বোম্বাই অধিবেশনৰ পাচত এচেম্বলি নিৰ্বাচন কাৰ্য্য আৰম্ভ হ'ল। তেওঁ কংগ্ৰেচৰ ফালৰ পৰা এনেভাবে প্ৰচাৰ কাৰ্য্য চলালে যে বিহাৰত কংগ্ৰেচে আটাইবোৰ চিটত জয়লাভ কৰিলে। ইয়াৰ পাচত তেওঁ হিন্দু-মুচলমানৰ একতা সম্বন্ধে জিন্না চাহাবৰ লগত আলোচনা কৰি কৃতকাৰ্য্য হব নোৱাৰিলে। তাৰ পাচত তেওঁ কংগ্ৰেচৰ ধন সংগ্ৰহৰ কাৰণে মাদ্ৰাজ আক আন আন প্ৰদেশলৈ যায়। কিছুদিনৰ পাচত কোৰেটাত ভূমিকম্প হয়। তাৰ পীড়িত লোক সকলৰ সেৱাৰ কাৰণে তেওঁ কোৰেটালৈ যাব খুজিছিল, কিন্তু চৰকাৰে বাবলৈ

নিদিলে। ইয়াৰ পাচত কংগ্ৰেচৰ স্বৰ্ণজয়ন্তী গোটেই দেশ ব্যাপি পালন কৰা হ'ল। তেওঁ বাষ্ট্ৰপতি হিচাবে এই জয়ন্তী পালনৰ অৰ্থে যি নিৰ্দেশ দিছিল সেই নিৰ্দেশ অনুযায়ী সকলো নগৰতে সমাবোহেৰে স্বৰ্ণজয়ন্তী পালন কৰা হৈছিল। এই জয়ন্তীত কংগ্ৰেচৰ নেতা সকলক শ্ৰদ্ধাঞ্জলি জ্ঞাপন কৰা হৈছিল। এই বছৰতে কংগ্ৰেচৰ বুধী আৰু কংগ্ৰেচ সম্বন্ধীয় সাহিত্য প্ৰকাশ হৈছিল।

১৯৩৬ চনত কংগ্ৰেচে প্ৰান্তীয় নিৰ্বাচনৰ অংশ গ্ৰহণ কৰিবলৈ মনস্থ কৰে। এই উদ্দেশ্যে উপযুক্ত প্ৰতিনিধি নিৰ্বাচনৰ বাবে এখন কমিটি গঠন কৰে। এই কমিটীৰ সদস্য বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদো আছিল। এই কমিটিয়ে গোটেই হাজাৰ লোক বাচি উলিয়াব লগাত পৰিছিল। ইয়াৰ পাচত ইলেকচনৰ যুদ্ধ আৰম্ভ হ'ল। এই ইলেকচনত ডাঙৰ ডাঙৰ জমিদাৰ আৰু ইংৰাজ চৰকাৰ প্ৰতিদন্দী হৈছিল। বিহাৰৰ অৱস্থা শোচনীয় আছিল। ইমান বোৰ বাধা-বিঘিনি স্বত্বেও অৱশেষত কংগ্ৰেচে জয় লাভ কৰে। এই বিষয়ে বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদে চেণ্ট্ৰেল প্ৰিন্সিপাল্ছ প্ৰদেশ, মহাৰাষ্ট্ৰ মাদ্ৰাজ আৰু অন্ধ্ৰ প্ৰদেশলৈ যাব লগাত পৰিছিল। এই নিৰ্বাচনৰ পাচত বিহাৰ আদি প্ৰদেশত কংগ্ৰেচ মন্ত্ৰীমণ্ডল গঠন হয়। এই মন্ত্ৰীমণ্ডলৰ কামৰ তত্ত্বাবধান উপবোক্ত কমিটিয়ে কৰিছিল। এই কমিটিয়ে এনে সূচাকৰুপে

কাম কৰিছিল যে চৰকাৰে নানা প্ৰলোভন দিয়া স্বত্বেও কংগ্ৰেচ অচল অটল ভাবে আছিল।

ইয়াৰ পাচতে দ্বিতীয় মহাসমৰ আৰম্ভ হ'ল। কংগ্ৰেচে এই যুদ্ধত চৰকাৰৰ লগত সহযোগ কৰাৰ আগেয়ে সুধিলে “ভাৰতে এই যুদ্ধত ইংৰাজ চৰকাৰৰ সহযোগ কৰিলে ভাৰতৰ কি লাভ হব?” চৰকাৰে প্ৰথম অৱস্থাত একো উত্তৰ নিদিলে! অৱশেষত দেখিলে যে ভাৰতৰ সহায় নেপালে ইংৰাজে যুদ্ধত জয় লাভ কৰিব নোৱাৰে। সেইকাৰণে কংগ্ৰেচৰ দাবী চৰকাৰে মানি ললে। ইয়াৰ পাচত কংগ্ৰেচ মন্ত্ৰীমণ্ডল গঠন হ'ল বাবু বাজেন্দ্র প্ৰসাদক—খাদ্য মন্ত্ৰীৰ ভাৰ অৰ্পণ কৰা হ'ল। তেওঁ এই পদত থাকোতে দেশৰ কোনো অংশত আকাল হোৱা নাছিল। কিছুদিনৰ পাচত তেওঁক আইন তৈয়াৰ কৰা সভাপতিৰ ভাৰ অৰ্পণ কৰা হয়। বৰ্ত্তমানে তেওঁ কংগ্ৰেচৰ গণ পৰিষদৰ সভাপতি আৰু ভাৰত সাধাৰণ তন্ত্ৰৰ প্ৰথম সভাপতি।

তেওঁ সাতোটা ভাষাত অভিজ্ঞ। হিন্দী সাহিত্যত এগৰাকী সুপণ্ডিত। বাষ্ট্ৰভাষা গোটেই ভাৰতত প্ৰচাৰৰ কাৰণে বৰ্দ্ধিত হিন্দী প্ৰচাৰ কেন্দ্ৰৰ যি আচনি কৰিছিল তাৰো সভাপতি আছিল। তেওঁ ছাৰো—ভাৰতীয় হিন্দী

সন্মিলনৰ সভাপতি হৈছিল। ভাৰতীয় ইতিহাসৰ গবেষণাৰ কাৰণে তেওঁৰ বৰ উৎসাহ আছিল। তেওঁ কেবাখন চিন্তামূলক কিতাপো লিখিছে। তেওঁ এজন পোৰা গান্ধী বাদী।

পৰমেশ্বৰ ওচৰত নিবেদন জনাইছো ডাঃ বাজেন্দ্ৰ প্ৰসাদ দীৰ্ঘজীৱন লাভ কৰক আৰু আংশিক পৰিমাণে হলেও তেওঁৰ প্ৰেৰণা লাভ কৰিবলৈ আমাৰ অন্তৰত শক্তি দিয়ক।

ওঁ শান্তি